

Makale Künyesi (Araştırma): Eren, M. (2024). Tuva Türklerinin mitleri örneğine göre kültürel kahraman kavramı. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 234-248.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1417671>

TUVA TÜRKLERİNİN MİTLERİ ÖRNEĞİNE GÖRE KÜLTÜREL KAHRAMAN KAVRAMI

Mariia EREN¹

ÖZET

Dünya mitolojilerinde ve epik anlatılarında genelde keşif veya icat vasıtasıyla dünyayı değiştiren kültürel kahraman (culture hero) olarak adlandırılan bir tip karşımıza çıkmaktadır. Kültürel kahramana ateş elde etmesi, ziraatı geliştirmesi; şarkı, gelenek, kanun, din vd. kavramları ortaya koyması; balıkçılık, avcılık için araçları yapması; insanlara çeşitli bilgileri öğretmesi, müzik aletlerini vermesi gibi birtakım özellikler atfedilmektedir. Arkaik menşeli olan söz konusu kahramanın içinde ilahî ile insanî özelliklerin bulunması eski insanların bilincinde sanat ve din alanlarının ayrılmamasına işaret etmektedir. Bazı mitolojik geleneklerde kültürel kahraman Yaratıcı veya totemizm atasıyla özdeşleştirilmektedir. Kültürel kahramanın sadece insan biçiminde değil, kurt, kuzgun, yılan gibi hayvanlar biçiminde vücut bulabilmesi söz konusu karakterin çok eski olması niteliğini göstermektedir. Yunan mitolojisinde Prometheus, Perseus, Theseus; Kalevala Destanında Vyanyamöyner adlı karakter ve demirci Ilmarinen, Polinezya kültüründe Maui, Kızılderililerde Kuzgun Gürcü mitlerinde Amirani gibi karakterler kültürel kahramanlar niteliklerini taşımaktadır. Kültürel kahraman evrensel bir imaj olduğundan S. Thompson'un "Motif-Index of Folk-Literature" adlı kataloğunda da adı geçen kahramana ilişkin on beşten fazla motif bulunmuştur. Dünya mitoloji geleneğinde kültürel kahramanın demonik-komik ikizi ise hilebaz anlamına gelen trikster karakteri sayılmaktadır.

Tuva Türklerinin mitolojisi ve destanlarında da aynı işlevleri yerine getiren kahramanlar yer almaktadır. Araştırma sırasında kullanılmış "Sibirya ve Uzak Doğu Rusya'sı Halklarının Folklor Örnekleri. Tuva Türklerinin Mitleri, Efsaneleri, Rivayetleri" (2010) adlı kitaba, G.N. Potanin'in derlediği (1883) mitlere ve Tuva Türklerinin epik geleneğine dayanarak Güney Türkler arasında yaygın bir şekilde bilinen Kezer-Çingis, Sartakpay (Sartaktay), Tuva destansı karakter Tanaa-Herel gibi kültürel kahramanların var olduğu tespit edilmiştir. Tuva mitik metinlerinde Kezer-Çingis Dünya'yı, dağlar ve ırmakları, hayvan ve bitkileri yaratmaktadır. Sartakpar adlı kahramanın ise ilk köprü inşa ettiğinden ve nehirlerin yönlerini değiştirdiğinden söz edilmektedir.

Bahsi geçen örnekler dışında şaman figürü de kültürel kahramanın devamı olarak değerlendirilebilmektedir. Şaman şarkıları, efsane ve mitlerinin epik gelenekle yan yana

¹ Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi. erenmariia@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4834-450X>

bulduğunu söylemek mümkündür. Şaman da destan kahramanı olduğu gibi kendini bir serüvene atmış olmaktadır.

Çalışmamızda kültürel kahraman kavramı dünya geleneği çerçevesinde genel olarak incelendikten sonra yukarıda söz edilmiş Tuva Türklerine özgü kültürel kahramanlar ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tuva Türkleri, kültürel kahraman, mitoloji, Kezer-Çingis, Sartakpay, Tanaa-Herel.

GİRİŞ

Tuvalılar (orijinal adı Tıva, Tıva Kiji; eskimiş adı Soyotlar, Uryanhanlar) Rusya Federasyonu'nda yaşayan Türk halklarından biridir. 2020 yılında Tuva Cumhuriyeti'nde yapılmış nüfus sayımına göre 7,278 bini Toju Tuvalı olmak üzere toplam olarak 295,384 bin kişi olarak tespit edilmiştir. Tuva Türklerinin bir kısmı (5,2 bin) Moğolistan'ın kuzeyinde ve batısında, bir kısmı (4 bin) Çin'in kuzey-batısında da yaşamaktadır (Büyük Rus Ansiklopedisi, 2016: 474). Tuva Türklerinin geleneksel dini, eski Şamanizm ile birleşen Tibet Budizm'idir. Tuva eski zamanlardan beri Türk Kağanlığı (VI.-VIII. yy.), Uygur Kağanlığı (VIII-IX. yy.), Yenisey Kırgızları Devleti (IX.-XII. yy.), Cengiz Han dönemi (XIII.-XVI. yy.), Altın-Han ve Çungar Hanlığı (XVII.-XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar), Mançurya Devleti (XVIII. yüzyılın ikinci yarısından – XX. yüzyıla kadar) gibi farklı devletlerin içine girmiş, 1914-1917 yılları arasında ise hem Mançurya hem de Çarlık Rusya'nın egemenliği altında kalmıştır. Ancak XX. yüzyılın başında 1921 yılında Tuva Türkleri, Tuva Halk Cumhuriyeti adlı kendi devletini kurabilmişlerdir. 1944 yılında ise söz konusu cumhuriyet gönüllü olarak SSCB' ye katılmıştır (Yuşa, 2005, s. 3).

Tuva Halk Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiyle birlikte Tuva halk edebiyatı araştırmalarının da yeni dönemi başlamaktadır. XIX.-XX. yüzyıllarda geniş faaliyeti gösteren Rusya Coğrafya Cemiyeti tarafından düzenlenen saha araştırmaları sırasında masal, efsane, bilmece, mitler gibi Tuva folklorunun birçok örneği derlenmiştir. Söz konusu olan dönemde Tuva halk edebiyatı ve inanç sistemi üzerine çalışanlar arasında G.N. Potanin, N.F. Katanov, W.W. Radloff, F. Ya. Kon, D.S. Kuular, M.B. Kenin-Lopsan, S.M. Orus-Ool, N.A. Alekseyev vd. gibi bilim insanları yer almaktadır. XX.-XXI. yüzyıllarda da Tuva Türklerinin folkloru ve mitolojisine ilişkin yapılmış çalışmalardan bazı örnekler şu şekilde gösterilebilmektedir: J.M. Yuşa "Tuva Türklerinin Merasim Manzum Türleri" (Obryadovaya poeziya tuvintsev: struktura i semantika, 2005), L.K. Hertek "Tuva Kahramanlık Destanlarında Mitolojik Gelenekleri" (Mifologičeskiye traditsii v tuvinskih geroičeskih skazaniyah: süjeti i obrazı, 2005), D.S. Kuular "Ortya Asya Sözel-Şiirsel Geleneği Bağlamında Tuva Folkloru" (Tuvinskiy folklor v kontekste tsentralno-aziatskih ustno-poetičeskih traditsiy, 2000), S.M. Orus-Ool "Tuva Kahramanlık Anlatıları: Metinsel Eleştiri, Poetika, Üslup" (Tuvinskiye geroičeskiye skazaniya: tekstologiya, poetika, stil, 2001), Z.B. Samdan "Tuva Halk Masalları" (Tuvinskiye narodniye skazki, 1994), N.A. Alekseyev "Sibirya Türk Halklarının Geleneksel Dinî Anlayışları" (Traditsionniye religiozniye verovaniya türkoyazıçnıh narodov Sibiri, 1992), "Tuva Türkleri Mitolojisinde Zaman ve Mekân Simgeciliği" (Simvolika vremeni i prostranstva v tuvinskoy mifologii, 2018), V.P. Dyakonova "Altay ve Tuva Türklerinin Tabiat ile İnsan Konusunda Dinî Anlayışları" (Religiozniye

predstavleniya altaytsev i tuvintsev o prirode i çeloveke, 1991), Z.K. Kırgıs “Tuva Türklerinin Halk Şarkıları” (Pesennaya kultura tuvinskogo naroda, 1998), M.B. Kenin-Lopsan “Kara Gökyüzünün Nefesi. Tuva Türklerinin Şamanizm’inin Mirası” (Dıhaniye çornogo neba. Mifologičeskoye naslediye tuvinskogo şamanstva, 2008). Verilmiş örnekler dışında Tuva mitolojisi konusunda 2010 yılında basılmış ve çalışmamızın ana kaynağı olarak kullanılan “Sibirya ve Uzak Doğu Rusya’sı Halklarının Folklor Örnekleri. Tuva Türklerinin Mitleri, Efsaneleri, Rivayetleri” (Pamyatniki folkloru narodov Sibiri i Dalnego Vostoka. Mifi, legendı, predaniya tuvintsev, 2010) adlı kitap mitoloji alanında araştırmalar yapacakların dikkatine değerlidir. Rusça ve Tuva Türkçesi ile hazırlanmış bu kitap, 74 tane mit (бурун чугаалар), 32 efsane ve rivayet (тоолчургу болгаш төөгү чугаалар) ve ek kısmını içermektedir. Rus ve Tuva bilim insanları söz konusu türleri “masalsı olmayan nesre” dahil etmektedirler.

1. TUVA TÜRKLERİNİN MITOLOJİSİ

İnsanlığın erken gelişme aşamalarında ortaya çıkan mitoloji, arkaik ve onunla birlikte uzun zamandır varlığını sürdüren kurgusal dünya anlayışı şeklindedir. Ye. M. Meletinskiy’e göre (2004, s. 24) mit “soyut kavramların yokluğunda insanın Evren algısını sağlayan dünyadaki süreçlerin yorumlamasıdır. Söz konusu yorumlamanın tek işlevi, Evrende mevcut olan düzen ve yapıyı açıklamaktır”. Az ya da daha çok gelişmiş dereceli mitolojik anlayışlar dünyanın tüm halklarında mevcuttur. Bilinç formu olan mitoloji çok erken dönemlerde ortaya çıkmıştır. Sibirya bölgesinde yaşayan Türk halklarının mitolojik algısında âlem; üst-orta-alt olmak üzere birkaç kattan oluştuğu, bu katlarda bulunan varlıkların bir dünyadan diğer dünyaya geçebileceği, birbirini etkileyebileceği kabul edilen Evren ile ilgili anlayışlarını yansıtan folklorik ürünlerin bütünüdür (Alekseyev vd. 2010, s. 11).

Sibirya Türk topluluklarının mitleri kutsal (sakral) ve basit (profan) olmak üzere ikiye ayırtmak mümkündür. Kutsal olan mitlere sadece kutsal ayinleri yapan şamanlar sahipti. Profan olarak adlandırılan mitlere ise toplumun bütün üyeleri ulaşabilirdi. Günümüze kadar ulaşan mitlerin çoğu profan mitleridir.

Tuva Türklerinin mitolojisinin yeterli derecede araştırılmadığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda Tuva Türkçesinde “mit” kavramı için tek bir karşılık da bulunmamaktadır. Söz gelişi, mit için ‘*дип бүдөр шагда чугаалар*’ / dip buder şagda çugaalar (dünya yaratılışı dönemine ait anlatılar, hikâyeler), ‘*эрте-бурун шагның чугаалары*’ / erte-burun şagnın çugaaları (eski zamanların anlatıları), ‘*элдеп чугаалар*’ / eldep çugaalar (tuhaf hikâyeler), ‘*корчунчуг, сүртенчиг чугаалар*’ / korçunçug, surtençig çugaalar (korkunç anlatılar, öyküler), ‘*хоругуг чугаалар*’ / horugug çugaalar (yasak hikâyeler) gibi çeşitli ifadeler kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra, D.S. Kuular ve Ç.Ç. Kuular “*тоолчургу чугаа*”, S.M. Orus-ool “*миф*”, M.B. Kenin-Lopsan ise “*торулга*” terimlerinin kullanılmasını önermektedirler. Fakat çeşitli isimlere rağmen adı geçen kavramlardan hiçbiri tam olarak mit kavramını tanımlayıcı nitelikte değildir (Alekseyev vd. 2010, s. 12).

Tuva Türkleri geleneksel mitik anlayışında tüm Türk halklarına has Evren’in (Октаргай, Оран-делегей) Üst (Үстүү оран), Orta (Ортаа оран) ve Alt (Алдыы оран)

olmak üzere üç dünyadan oluşmasıyla ilgili inanışlar mevcuttur. Söz konusu isimlerin yanı sıra Gök (Курбусту ораны ya da Кудай , Деңгер, Дээр), Yer (Чер veya Чамбы дип) ve Yer altı (Эрлик ораны) dünyaları ifadeleri de kullanılmaktadır. Dünya merkezini kutsal Сүмбер-Уула (Мөңге Хайыракан Деңгер-Уула) adlı dağ, Süt Gölü (Сүт-Хөл) ile demir kavak (Демир-Терек) sembolize etmektedir (Samdan, 2018, s. 502, 503).

Tuva Türklerinin mitolojilerinde erken dönem dinî inanışları ile Lamaizm'den kaynaklanan motiflerin birleştiği görülmektedir. Tuva arkaik epik geleneğinde eski Türk, Çin, Hint, Tibet, Moğol mitolojilerinin unsurlarına rastlanmaktadır. Bahsi geçen halkların gelişmiş Budizm mitolojisi Tuva topraklarına Lamaizm ile birlikte XVIII. yüzyılda nüfuz etmiştir. Buna rağmen mevcut olan materyaller Tuva'da Budizm mitolojisinin geniş bölgelerde yaygın olmasına dair tahminleri teyit etmemektedir. Eski Moğol ve Tibet yazılı kaynaklarına erişebilen okuyazar Tuvalı sayısı çok olmadığı için mitolojik konular daha çok sözlü olarak yaygınlaşmıştır. Bunun yanı sıra, Sovyet zamanında Lamalar zulme uğradıklarından bildiklerini saklamaları da mitolojik metinlerin yayılmasını etkilediğini söylemek mümkündür. Daha çok sayıda Budizm öncesi hayvan kültü ve animizm özelliklerini içeren mitler muhafaza edilmiştir (Aleksyev vd. 2010, s. 19-20).

2. KÜLTÜREL KAHRAMAN KAVRAMI

Sözlü edebiyatın meydana gelmesinden itibaren daima ana fikri yansıtan baş karakter mevcuttu. Epik anlatılarda, masallarda ve mitlerdeki baş karakterlerin işlevleri birbirinden farklıdır. Arkaik epik anlatılarda mitolojik imajlar daha çok poetik ve kahramanlık özelliklerini taşıırken mitlerde ise söz konusu kahramanlar gerçek ve sosyal bir öznedir. Bu kahramanların şiirleştirilmesi ve kahramanlaştırılması gittikçe gelişmiş ve en belirgin şekilde destan ve masalda yankısını bulmuştur.

Çoğu halkın kültürünün oluşum sürecinde sembolik karakterlerin meydana geldiği görülmektedir. Kültür Bilim Sözlüğünde (Kraevchenko, 2020, s. 523) kültürel kahraman “yaptıklarıyla insanlar için çeşitli kültürel değerleri kazandıran ve üreten mitolojik anlatıların kahramanıdır” şeklinde tanımlanmaktadır. J.Campbell'e göre (2018, s. 22) ise “kendi özel ve tarihî engelleri aşabilmiş ve bütün insanlığa has evrensel formlara ulaşabilmiş erkek ya da kadındır”. Başka bir deyişle farklı halkların mitolojilerinde binlerce yıllık geçmişine sahip olan kültürel kahraman (İng. culture hero, Frans. héros civilisateur, Alm. Heilbringer, Rus. культурный герой), insanlara kültür düzenini getiren, bir buluşla dünyayı değiştiren etiyolojik mitlerin kahramanıdır. O; ateş, bitkiler, iş aletleri gibi kültüre has çeşitli nesnelere bulur / ilk sahibinden kaçırmış / elde eder ya da üretir, bunun yanı sıra insanlara avcılık, sanat, zanaat öğretir; evlilik kurallarını, sihirli yasaları, bayramları vb. kurar. Dünya düzenini kurma bakımından kültürel kahramanın işlevleri Demiurge'nin², başka bir deyişle Akı-Faal'nın işlevlerine yakındır. Arkaik mitolojilerde demiurge olduğu gibi kültürel kahraman da genelde bir atadır ya da sıkça birbiriyle yarışan kardeşlerdir.

Kimi zaman “trikster” (Kuzey Amerika'daki Kuzgun ve Kır Kurdu) şeklinde görülür veya canavarların, diğer kabilelerden gelen düşmanların imajlarında vücut bulmuş kaos

² Dünya'yı oluşturan ilaha verilen addır.

güçlerini yenen bir bahadır / yiğit şeklinde de karşımıza çıkabilir. Yunan mitolojisinde bu tür kahramanlar Prometheus, Perseus, Theseus ve Herkül'dür (Büyük Rus Ansiklopedisi, 2010, s. 321). Prometheus'un ateş çalması tipik motiflerden biridir. Avustralyalılarda ise totem ataları, Polinezya kültüründe Maui, Kızılderililerde Kuzgun, Pasifik Okyanus'un kuzey-batısında Kır Kurdu³, Kunduz ya da Köpek, Gürcü mitlerinde Amirani tarafından ateş çalınmaktadır. Karel-Fin mitolojisinde ise ilk balık ağı ve tekne icat eden Vyanyamöyner adlı kahraman Ateş Balığı'nın karnından ateş elde eder. Kuzey Kafkasya halklarında Nart-Susruko olarak bilinen epik kahraman ateş ve meyve ağaçlarını bulur. Ateşi bulunma ve elde edilmesi sürecinde bütün kahramanların kurnazlığına başvurdukları görülmektedir.

Yukarıda söz edilmiş trikster ise kültürel kahramanın komik ikizidir. Kahraman ile onun olumsuz şekli olan demonik-komik versiyonu dinî açıdan bakılacak olursa düalizm ilkesine uygundur, poetik bakımdan ise kahramansal ve komik unsurların ayrılması sürecine işaret etmektedir. Kahramanın olumsuz versiyonu genelde olumlu kardeşini beceriksiz bir şekilde taklit etmeye çalışmaktadır. Melanezya bölgesinde To Karvuvu, To Kabinane'ye benzemek isteyerek ölüm, köpek balığı, geçinmesi zor olan dağlık yerler vb. gibi kötü şeyleri yaratır. Yunan mitolojisinde Prometheus'un olumsuz şekli kardeşi Epimetheus'tur (Meletinskiy, 1982, s. 27).

Paleometal çağında kültürel kahraman daha çok mucizevi demirci biçimini kazandığında çanak-çömlek, demircilik araçları vasıtasıyla yapılan doğa ve kültürel nesnelere ilişkin mitler meydana gelmiştir. Yunan mitlerinde söz konusu motif, demirci tanrı Hephaistos (Vulkan) şeklinde vücut bulmuştur. "Kalevala" destanında (1985) ise Ilmarinen demirci gibi "gök çatısı"nın (runo VII), Sampo adlı kahraman ise sihirli zenginlik ve mutluluk değirmenini döver (runo X). Ilmarinen aynı zamanda insanlara demir dövmeyi öğretir (runo IX), avcılar için altın yay, balıkçılar için altın tekne, hayvancılıkla uğraşanlar için altın inek, tarımcılıkla uğraşanlar için ise altın saban döverek yapar (Jirmunskiy, 1962, s. 22, 368).

Kültürel faydalar şeklinde isimlendirilebilecek çeşitli nesne ve bilgilerin menşei ile ilgili mitler ayrı bir yere sahiptir. Bahsi geçen becerileri ya da nesnelere insanlara kültürel kahraman vermektedir. Görüldüğü gibi kültürel kahraman söz konusu becerilere hâkim olduğu gibi bunları tanrılardan, atalardan veya iyelerden çalmış da olabilir. İnsanlara kültürel faydaları getirme işlevinin yanı sıra, bazen kültürel kahramanların oluşturduğu düzeni yok etmeye çalışanlarla ve çeşitli canavar, yaratıklar biçimi olan kaotik tabiat güçleriyle de mücadele ettikleri görülmektedir. Adı geçen tabiat güçleri sıkça başka kabilelerden gelenler imajıyla birleştirilmektedir. Bu şekilde kültürel kahraman, insanları canavarlardan korumak için "yiğit" görevini almış olmaktadır. C.G. Jung (1991, s. 73) söz konusu kahraman tipinde en önemli arketiplerden birini görmüştür. Bundan dolayı kültürel kahraman mitleri evrenseldir ve ejderha, yılan, canavar, şeytanlar vb. şeklindeki kötülüğü yenen ve halkını ölümden, yıkımdan kurtaran bahadır-insana ilişkindir.

Kültürel kahramana ilkel okyanustan toprak çıkarma, gök cisimleri yaratma, gece-gündüz ile mevsimlerin değişmesi, metcezir, ilk insan yaratma, ona terbiye verme vd. gibi

³ Kuzey Amerika'da rastlanılan kurt türüdür. Aztek dilinde orijinal adı "Koyote"dir.

Evren düzeni kurmamasıyla ilgili çeşitli işlevler atfedilmektedir. Kültürel kahramana özgü ana folklorik motiflerin S. Thompson'un "Motif-İndex of Folk-Literature" adlı kataloğunda (1966) aşağıda verilmiş numaralar altında geçtiği tespit edilmiştir:

A500-A599 Demigods and Culture Heroes // *Yarı Tanrılar ve Kültür Kahramanları,*

A978.1 Origin of minerals from body of dead culture hero // *Ölü Kültür Kahramanının Bedeninden Minerallerin Çıkması,*

A992.1 Origin of sacred post (placed there by ancestral culture hero // *Kutsal Sütunun Kökeni (Ataların Kültür Kahramanı Tarafından Yerleştirilmesi),*

A1058 End of world when culture hero removes one of the world-props // *Kültürel Kahraman Dünya Desteklerinden Birini Kaldırdığında Dünyanın Sonu,*

A1174.3 Purchase of night. Originally no night. Culture hero goes to distant land and buys it // *Gece Satın Alımı. Aslında Gece Yoktur. Kültürl Kahraman Uzak Diyarlara Gider ve Onu Satın Alır,*

A1335.9.1 Death sent into the world by culture hero (God) when he got tired of man // *İnsandan Bıkınca Kültürel Kahraman (Tanrı) Tarafından Dünyaya Gönderilen Ölüm,*

A1357 Culture hero teaches women how to rear their children // *Kültürel kahraman kadınlara çocuklarını nasıl yetiştireceklerini öğretir,*

A1411 Theft of light. Light originally absent is stolen by culture hero // *Işık hırsızlığı. Başlangıçta bulunmayan ışık, kültürel kahraman tarafından çalınır,*

A1412.3 Acquisition of daylight by culture hero // *Gün Işığının Kültürel Kahraman Tarafından Elde Edilmesi,*

A1415 Theft of fire // *Yangın Hırsızlığı,*

A1446 Culture hero steals tools for men // *Kültürel Kahraman Erkekler Ait Aletleri Çalar,*

A1703 Culture hero creates useful animals // *Kültürel Kahraman Faydalı Hayvanlar Yaratır,*

A2252.3 Race of culture hero with ostrich: ostrich loses beautiful feathers // *Kültürel Kahramanının Devekuşu ile Yarışı: Devekuşu Güzel Tüylerini Kaybeder,*

E489.6 Culture hero gambles with ruler of the afterworld: result, death or increase in game // *Kültürel Kahraman Öbür Dünyanın Hükümdarıyla Kumar Oynuyor: Sonuç, Ölüm veya Oyunda Yükselme,*

F697.1 Culture hero as marvelous ball player // *Harika Bir Top Oyuncusu Olarak Kültürel Kahraman,*

N838 Culture hero as helper // *Yardımcı Olarak Kültürel Kahraman.*

Kültürel kahramanın arkaik imajının her zaman kutsal olması şart değildir. İnsanlar tarafından daha çok bazı ruhlar kategorisi ve tarihî şahıslarla ilişkilendirilmektedir. Böylece gerçek tanrılardan farklı olurlar ama aynı zamanda önemi ve yaptıklarını

gerçekleştirebildikleri büyüsel gücü de vurgulanmaktadır. Daha gelişmiş seviyede söz konusu kahraman Yaratıcı imajına bürünebileceği gibi, masal ya da epik karakterlere de geçebilmektedir. Örnek olarak Afrika tanrılarının çoğu kültürel kahramanın ilkel atalarıdır. Sümer-Akad mitolojisinde Enki ve Enlilya, İskandinav mitolojisinde Odin, Mısırlılarda ise Osiris gibi tanrılarda kültürel kahramana has arkaik özellikler mevcuttur. Kültürel kahramana ilişkin anlatılar ilkel mitolojik epik hikâyeler olarak değerlendirilebilmektedir. Bunlar masal ve kahramanlık destanı gibi türlerin gelişmesi konusunda önemli bir rol üstlenmiştir (Meletinskiy, 1982, s. 26).

Zoomorfik (hayvan biçimi olan) kültürel kahramanlar hakkında etiyolojik mitlerin kolay bir şekilde hayvan masallarına dönüştüğü, kültürel kahramanın çeşitli objeleri çalmasına dair mitlerin ise zamanla mucizevi nesnelere, ab-ı hayat arama konulu olağanüstü masallara geçtiği görülmektedir (Meletinskiy, 1982, s. 26). Dinî-mitolojik anlayışların sonucunda kültürel kahraman tanrı, şaman imajlarına geçebilir, halk yaratıcılığının sonucunda ise destan karakterlerine dönüşür. Kültürel kahramanın kahramanlaştırılması Prometheus, Oğuz Kağan, Manas gibi karakterlerde en yüksek noktaya ulaşmıştır (Kasumova, 2012, s. 217).

Dünyada kültürel kahraman kavramı üzerine İskoç antropolog Andrew Lang, insan bilimci ve halk bilimci James Frazer, Fransız sosyolog ve filozof David Émile Durkheim, Afrika bilimci G. Bauman, E. Braurer ve H. Tegneus, antropolog Paul Radin, antik mitoloji araştırmacısı Károly Kerényi, psikoanalitik ekolü geliştiren Carl Gustav Jung, Fransız etnolog ve etnograf Claude Lévi-Strauss, Sovyet filolog Yelezar Meletinskiy gibi bilim insanları çalışmışlardır.

2.1. Tuva Mitolojisinde Kültürel Kahraman

Tuva mitlerinde yer alan kahramanlar beş gruba ayrılmaktadır: 1) asıl kahramanlar; 2) kahramanların yardımcıları; 3) zıt kahramanlar (antipotlar); 4) zıt kahramanların yardımcıları; 5) nötr kahramanlar. Kahraman ve zıt kahramanların işlevleri iyi ve kötü, yaratıklar, ilahî varlıklar ve insanlar tarafından gerçekleştirilmektedir (Samdan, 2002, s. 235). Bahsedilmiş farklı işlevlere rağmen Tuva Türklerinin mitolojisi dahil dünya mitolojilerinde, destanlarda hatta halk masallarında da özelliklerini koruyan kültürel kahraman olarak adlandırılan bir tip bulunmaktadır.

İnsanlara farklı nesnelere kazandıran kültürel kahraman rolünde ilk olarak **Kezer-Çingis / Kezer-Çingis Hayırakan** karşımıza çıkmaktadır. “*Sibirya ve Uzak Doğu Rusya’sı Halklarının Folklor Örnekleri. Tuva Türklerinin Mitleri, Efsaneleri, Rivayetleri*” adlı kitapta (2010) Kezer-Çingis’in adı 12, 36 ve 37 numaralı olmak üzere üç mitte geçtiği tespit edilmiştir. Kezer-Çingis mitlerinde dinî-kült objesi, kahramanlık anlatılarında ise gerçek hayata yakın epik karakter şeklinde görülmektedir. Tuva Türkleri söz konusu kahramana canlı olan her şeyi yaratma işlevini atfetmişlerdi. Kezer’in gökyüzünden inip Dünya’yı, dağları, ırmakları, hayvan âlemini ve bitki örtüsünü, ilk insanları yarattığına, bu insanlara çeşitli kazanımları öğrettiğine, maddi kültürün farklı nesnelere ürettiğine inanılmaktadır. Söz gelimi, №12 “*Bütün Canlılar Nasıl Yaratılmış*”

(Дириг амытаннар Үрези Канчап Тывылганыл) adlı mitte Tufandan sonra şulbus⁴’un kulaklarında kalan toz parçacığından Kezer’in Dünya’yı yarattığı ve ilk salı yaptığı anlatılmaktadır (Alekseyev vd. 2010, s. 25, 55):

“Tuva Türklerinin ortaya çıktıkları mekân Orhon olarak adlandırılan yerde bulunmuş. Tuvalıların oradan geldiklerini söylerlermiş. Buura adlı dağ silsilesinde bulunan salı Kezer olarak bilinen biri yapmış. Orada duran sal, Kezer’in bıçağının sapıymış. Tufan başladığında Kezer birer erkek, birer dişi canlıların her türünden en iyilerini kurtarırmış. Hatununa sala binmesini emrettiği sırada kadının eteğinin altına şulbus saklanmış. Sala binip hareket ettiklerinde Buura Dağının tepesi gözükmüş. Suların gelmesi kesilmiş. Kezer yanına bir avuç toprak almış, şulbus bu toprağın bir parçasını kulağına koymuş. Sular gittikten sonra şulbus’un kulağında bulunan topraktan ağaç ve bitkiler büyümüş. Şulbus ise ondan ölmüş. Yeryüzündeki canlı olan her şeyin böyle meydana geldiğini söylerlermiş...”

№36 “*Kum-suu*”⁵ (Кум-суу) adlı mitte “Dünya’nın yaratılışı bittiğinde Güneş’e doğru giderek Kezer-Çingis’in Hemçik Nehrini elinden tutarak götürdüğünden” söz edilmektedir. Yaratıcı Burgan’a kadın olarak düşünülen Hemçik nehrini götürmesi ne kadar kolay diye anlatırken “boğayı yularla götürülmesi” gibi benzetme yapar. Buna küsen Hemçik nehri kaçır. Kaçan nehri yakalamak için Kezer, önünde bulunan Baş Dağı koparıp onun yerine Hemçik nehrini atıverir. Söz konusu mite göre kültürel kahraman Kezer-Çingis Hemçik nehrinin yatağını yaratmıştır. Türk mitolojik inanışlarına göre yeryüzünde ilk olarak sadece devler yaşadığında parmaklarıyla toprağı çizerken nehirler oluşmuşlardı. №37 “*Çilgin Sartakpan*” (Саваажок Сартакпан) mitinde sadece Kezer’in adı geçmekte ve kültürel kahramanın başka bir versiyonu olan Sartakpan’ın onun yeğeni olduğu zikredilmektedir.

Yu.N. Rerih “Kezer” ismini etimolojik olarak “Sezar” ile ilişkilendirmekte ve Moğollarda XIII. yüzyıldan sonra Cengiz Han’ın mitolojileştirme sonucunda Sezar ile Cengiz isimlerinin birleşmesini mümkün olarak değerlendirmektedir (Müller 1863, s. 85, Rerih’ten). Alekseyev ise (2010, s. 342) kitabında “kesmek” fiiliyle de bağlantı kurup açıklama yapmaktadır.

Kezer-Çingis’in mit ve efsanelerde kullanılan öbür ismi ya da kimi zaman yeğeni olarak görülen Türk-Moğol halklarının dinî-mitolojik sistemlerinde en bilinen karakterlerden biri **Sartakpay / Sartaktay**’dır. Adı geçen demiurg’a ilişkin mitler Altay, Hakas, Tuva gibi Türk topluluklarında olduğu gibi, Moğol ve Buryat halklarında da yer

⁴ Tuva Türkçesinde “şulbus”, Hakas Türkçesinde “çulguş”, Altay Türkçesinde “çulmuş” olarak adlandırılan kılık değiştirebilen erkek veya kadın yeraltı ruhlarıdır. Anlam açısından “şulbus” “hızlı, çevik insan” demektir. Tuvalılar bunların derin mağaralarda, tayga ormanlarında, dağlarda yaşadıklarına dair inanışları mevcuttur. İnsan kılığına girip sadece geceleri ortaya çıkıp kötülük yaparlar. Erkeğe kadın biçimindeki şulbus, kadına ise erkek biçimindeki şulbus zarar verir. Tek gözü, bakır burnu ve omuzlarına attığı kocaman göğsü vardır.

Tuva mitolojisinde zaman zaman kırmızı köpeğe dönüşüklerine ya da yarı insan yarı kuşa benzedikleri düşünülmektedir. Şulbusların bütün engelleri aştıkları ve hiçbir zaman tuzağa düşmedikleri varsayılır. Yolculuk yaptıklarında ya beyaz bir öküzün ya çok büyük bir kızıl kuğunun ya da kızıl bir köpeğin üstüne oturduklarına inanılır (Dilek, 2021, s. 761).

⁵ Dzun-Hemçikskiy Bölgesinde pınar ve yerin adıdır.

almaktadır. Moğolistan'da Sartaktay / Sartañbay / Jaahanz isimleri olarak da bilinmektedir. Yapılan araştırmalara göre Sartakpay ile ilgili mitler “Sibirya ve Uzak Doğu Rusya’sı Halklarının Folklor Örnekleri. Tuva Türklerinin Mitleri, Efsaneleri, Rivayetleri” olarak adlandırılan kitabın (2010) “mitler” (бурун- чугаалар) bölümünde “Çılgın Sartakpan” (Саваажок Сартакпан, №37) adlı bir tane metin, “Altay Türklerinin Masalsı Olmayan Nesir Anlatıları” adlı kitapta “Sartakay-Kezer” (Сартакай-Кезер, №101), “Sartapay’ın Taşı” (Сартакпайдың ташы, №103), “Üzük, Beşpek ve Soon-Saadak Yerleri Hakkında” (Ўзүк, Бешпек ле Соон-Саадак Дөп Јерлерди Адаганы Керегинде, №104) olmak üzere üç tane metin ve G.N. Potanın’ın “Oçerki Severno-Zapadnoy Mongolii” kitabında (1883) Sartaktay başlığı altında sekiz kısa mit toplanmıştır.

XX. yüzyılda Moğolistan’da yaşayan Tuvalıların arasındaki⁶ Sartakpay’a ilişkin mitler ilk olarak Alman halkbilimci Erika Taube tespit etmiştir. Bahsi geçen karakterin menşei oldukça arkaiktir ve kendi içinde ilahî/tanrısal ile insanî unsurların birleşmesi içermektedir. Mitlerde Sartakpay köprü inşa eder, nehir yönlerini değiştirir. Örnek olarak Potanın’ın derlediği metinde (1883, s. 286) Sartakpay’ın kazları avlarken onlara taş attığından, zamanla ise bu taşların Altay tarafını gösteren kocaman kayalara dönüştüğünden söz edilmektedir. Aynı metinde kültürel kahraman, Katun Nehrinden geçen köprü de yapmaktadır. Diğer mitlerden birinde Sartaktay-Kezer olarak geçen bir kahramanın oğluyla birlikte Katun Nehrinin tabanına taşları döşediği görülmektedir. Söz konusu metinlerde geçen Katun Nehrinin kıyıları gerçekten inşaat için uygundur. Malûmdur ki eski zamanlardan itibaren Türkler Katun Nehrinden geçer, at sürülerini de geçirirlerdi. Başka bir deyişle, mitolojik anlatılarda mevcut olan mitik köprünün yerinin gerçek hayatta da kullanıldığı bilinmektedir (Sadaloğlu vd. 2022, s. 1407).

Bahsi geçen karakterin dış görünüşü açısından bakılacak olursa mitlerin birinde: “Kobdo şehrinin yanında iki tane kızıl dağ varmış. Sartakpay bir dağın başını, diğerine ise ayaklarına koymuş. Kurtlar geldiğinde onun tabanlarını ısırmağa başlayınca Sartakpay kaşınıp “Eee, bitler ısırıyordur” ifadelerinden çok büyük bir bahadır olduğu anlaşılmaktadır (Potanın, 1883, s. 287).

Gerek Tuva gerek Altay ya da Hakas mitolojilerinde söz konusu kahramanın adında “sartak” kökü yer almaktadır. Araştırmacılara göre bu kök “bir yaşındaki maral” anlamına gelmektedir. Kültürel kahraman Sartakpay hakkındaki mitlerin eski zamanlarda Türk-Moğol halklarında mevcut olan kutsal hayvan kültüne bağlı olduğu tahmin edilebilmektedir. Kültürel kahramanın bir ata olarak görülmesi ile demiurg rolü üstlenmesi iç içe girmiştir (Oynotkinova vd. 2018, s. 71). W. Barthold ise (1964, s. 527) “sart” kelimesi “tüccar” anlamında değerlendirmeyi uygun görmektedir. Ona göre “Orta Asya İranlıları göçebe halklarıyla ticareti ele geçirdiklerinde “sart” kelimesi Türk ve Moğollar tarafından Tacik dahil, halk adı olarak kullanılmaya başlanmıştır”. Büyük

⁶ Moğolistan’da yaşayan Tıvalar dört bölgesel etnik gruba ayrılır. Bunlardan Bayan-Ölgiy’deki Tsengel bölgesi ile Hovs Göl’deki Tsagaannuur bölgesi Tıva Cumhuriyeti sınırına yakın olmakla birlikte Moğolistan’daki Tıvaların nüfus olarak en yoğun olanlarıdır. Yaklaşık 225.000 nüfusu vardır (Yıldırım vd. 2022, s. 3).

ihtimal Sartakpay Moğollara tüccardan ziyade bir kültür taşıyıcısı, sonradan köprü, kanal ve baraj yapacak sulama uzmanı anlamında geçmiştir.

Sartakpay imajının eski Çin mitolojisinde yer alan ve sel yatıştıran Da Yuy adlı karakteriyle ortak özellikleri görülmektedir. Bu bağlamda Çin mitolojisinin etkisinden bahsetmek de mümkündür. Da Yuy babasının başladığı ama bitiremediği görevi yaparken sel ile mücadele eder ve Huangho'ya (Sarı Nehir) kadar gider. Da Yuy üç defa Tunbo dağına kadar ulaşmasına rağmen doğal afetle baş edemez (Oynotkinova vd. 2018, s. 72). Potanin'in derlediği Tuva mitinde de (1883, s. 286) Sartakpay, Kobdo nehrinden kız kardeşinin evlendirildiği Pekin'e kadar uzanan kanal kazmaya çalıştığı sırada su üzerinde övünerek: “Şimdi su, seni zapt edeceğim! Deve gibi değil, deve yavrusu gibi; at gibi değil, tay gibi; boğa gibi değil, buzağı gibi; koç gibi değil, kuzu gibi seni zapt edeceğim” dedikten sonra kanalın içindeki sular gelmemiş, Torhula adlı dağın yanından geçmiştir, kanal ise hâlâ kuru duruyormuş” diye dile getirilmektedir. Bu örnekten tabiata gereken saygı göstermediğinden Çin metnindeki gibi Tuva kahramanının da başarısız olduğu anlaşılmaktadır. Diğer varyanta göre Sartaktay Pekin'e kadar giden kanalı bir gün içinde kazmış çünkü bu görevi yaptığı takdirde Çin İmparatoru, kızını ona vereceğine dar söz vermiştir (Katuu, 2003, s. 47). Bütün mitlerde Sartakpay /Sartaktay başarısızlığa uğramaktadır. Söz konusu başarısızlığın sebepleri 1) ırmağı kâh kısarak kâh taya benzetererek su iyisine hakaret etmesi; 2) önemli işten önce karısıyla beraber olmamasına dair babasının dile getirdiği yasağı çiğnemesi (Oynotkinova vd. 2018, s. 73) olmak üzere iki önemli neden olarak ele alınabilmektedir.

Tanrı ya da göksel / ilahî varlık ile kültürel kahraman arasındaki ilişki açıktır. Her kültürel kahraman ilahî özellikler taşımaktadır. Kimi zaman kültürel kahraman ile tanrı arasındaki sınırın tam net olmadığı görülmektedir. Aynı zamanda tanrıların çoğu da kültürel kahramanlara has özelliklere sahiptir (Kasumova, 2012, s. 215). G.N. Potanin'in (1883, s. 285) derlediği Sartaktay'a ilişkin mitlerden biri “*Sartaktay, tanrı Oçırvani'nin hubilganı idi*” diye başlamaktadır. Oçırvani ya da Oçuur-Manaay Budizm etkisiyle Türk ve Moğol mitolojilerine geçen Yaratıcı imajdır. Oçırvani de aslında bir kültür kahramanı ve demiurg'tur. Moğol mitlerine göre okyanusun dibinden getirilen bir tutam topraktan karaları yaratmış, ölümsüzlük içeceği hazırlama sürecine katılmıştır. Transliterasyon olarak gösterilen “hubilgan” sözcüğü Moğolca “kubilgan” ya da Tibetçe “tulku” olarak da bilinirken “dirilmek, tekrar doğmak” anlamına gelmekte ve Moğol ile Türk kültürlerinde “şekil değiştirme” manasında kullanılmaktadır. Budizm'de panteonda bulunan tanrılardan birinin timsali olarak sayılabilir ve yaşayan/canlı ilâh biçiminde kabul edilmektedir.⁷ Verilen bilgilerden yola çıkarak Tuva Türklerinde mevcut olan Sartaktay adlı kültürel kahramanın tanrı Oçırvani'nin yeryüzündeki şekli olduğu ve yukarıda söz edilmiş kahraman-tanrı ilişkisi de anlaşılmaktadır.

Kültürel kahramanın imajının çeşitli tanrıların imajlarından daha arkaik olduğu tahmin edilebilmektedir. Ancak insanların bilinci giderek daha gelişmiş hale geldiğinde kültürel

⁷ Elektronik Tarihî Terimler Sözlüğü (Slovar istoričeskih terminov) <https://slovar-istoričeskih-terminov.slovaronline.com/9067-%D1%85%D1%83%D0%B1%D0%B8%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D0%BD> [Erişim: 27.11.2023].

kahraman, tanrıların dünyası ile insanların dünyası arasında orta bir konum almaya ve bir tanrının oğlu veya elçisi olarak da düşünölmeye başlanmıştır. Kültürel kahraman sayesinde tabiat ile sosyal alanları arasındaki mesafe ve kopuş azalmaktadır (Nam, 2012, s. 34, 35).

Mitolojik anlatılar olarak kabul edilen Tuva destanlarının **Tanaa-Herel** adlı epik karakter de kültürel kahramanın özelliklerini taşımaktadır. Adı geçen karakterin imajında mitolojik atanın yaptıkları yankısını bulmuştur. Tanaa-Herel bir yandan savaşçı-bahadırın özelliklerine sahip, diğere yandan ise mitolojik niteliklerini korumuştur.

“Tanaa-Herel” adlı metne göre Şan-Han’ın yüz sekiz karısı vardı fakat hiç çocuğı yoktu. Lamanın önerisi üzerine karıları ona dua etsinler diye birinin Pat-Palçin Han’ın Aldın-dangına⁸ adlı güzel kızını getirmesini emreder. Şah-Han’a hizmet verenlerin arasında sadece bir ihtiyar kendi oğlunu gönderilmesini teklif eder (Grebnev, 1960, s. 11). “Yedi defa gidildi ama hiç kimse üç yaşındaki çocuğı yerinden kaldıramadı” ifadesi, destan anlatım biçimine özgü kahramanın çok hızlı büyüdüğünü ve inanılmaz güçlü olduğunu vurgulamaktadır. Sonunda Tanaa-Herel, güzel Dangına’yı elde etmek için yola koyulur. Fakat destandaki güzel kız sadece bir sevgili olarak düşünölmez, bundan ziyade insanların ihtiyaç duyduğu “kültürel fayda” gibi kabul edilir. Çünkü en son getirilmiş güzel dangına sayesinde ona dua eden Şan-Han’ın yüz karısı yüz oğul doğurmuş, kalan ve dua etmeyen, yani adı geçen kültürel faydayı kabul etmeyen sekiz karısı ise “*sekiz köpek yavrusu*” dünyaya getirmişler. Yukarıda tespit edildiğı gibi söz konusu özellik tamamen kültürel kahraman mitlerine kadar geriye gitmektedir.

Tanaa-Herel’in ana kahramanlıkları arasında “dokuz hazine” araması ve bunun için Yer Altı Dünyasına inmesi gibi eylemler yer almaktadır (Hertek, 2005, s. 78, 81). Baş kahramanının kaçırılmış karısı/sevgilisi/arkadaşı ardından ya da bilgelik, ölümsüzlük, herhangi bir olağanüstü nesne bulabilmek için (hayat suyu, gençleştiren elmalar vs.) ölümler diyarına gitmesi motifi, eski mitolojik inançlara dayanmakta ve çeşitli halklarda rastlanmaktadır (Jirmunskiy, 1962, s. 357). Kimi zaman ise bahsi geçen serüveni kültürel kahraman gerçekleştirmektedir. Tanaa-Herel “dokuz hazine” bulup yeryüzünde hiç olmayan ama insanların çok ihtiyaç duydukları “kırmızı olan bir şey” de kaçırır (Hertek, 2005, s. 83). Tuva Türklerinin yüzyıllarca değere bildikleri ve genelde halk masalları ile destanlarında yer alan “dokuz hazine” ifadesi için Tuva Türkçesinde “tos ertine” kavramı kullanılmaktadır. Söz konusu hazineler arasında 1.altın (алдын), 2.gümüş (мөңгүн), 3.boncuk (шурпу), 4.inciden yapılmış kolye (чинчи), 5.mavi-yeşil renkte olan nefrit taşı (оюу), 6.çevik (каң), 7.bakır (чес), 8.mavi taş (firuze) (көк даш), 9.deniz kabuğı (mercan) (туң) gibi maddeler yer almaktadır. Tuva destanlarının diğere kahramanları olduğu gibi Tanaa-Herel de kültürel faydaları elde eden biri olarak olağanüstü ve gerekli nesnelere gücüyle değil, kurnazlığı ve sihir vasıtasıyla kazandığı görölmektedir.

⁸ Moğol ve bazı Türk halklarının mitleri ve destanlarında merkezi karakterler olarak karşımıza çıkan olağanüstü güçlere sahip güzel kızlardır. Kimi zaman Dakini, Dagini şeklinde de bilinir. Lamaizm yayılmasıyla birlikte göksel kızlar Dakiniler bir nevi mitolojik karakterler olarak panteona girmişlerdir. Geniş anlamda Dakiniler olarak bütün dişil varlıklar ve ruhlar adlandırılmaktadır.

Şamanın da kültürel kahraman olarak değerlendirilmesi mümkündür. Tuva mitlerinde şamanın, Ulu Şaman (Ulug-Ham), Yeni Başlayan Şaman (Чапаанг Хам), Kara Şaman (Kapa Хам), Ak Şaman (Ак Хам) olmak üzere çeşitli türleri mevcuttur. Sosyal figür olarak görülen şamanın ortaya çıkması ile birlikte işlevleri mitolojik karakterden gerçek şahsiyete geçmiştir. Hayatın kutsal (sakral) ile basit (profan) seviyeleri arasındaki konumu kazanan şaman ve ozanlar mitik zamanlarda yaşayan, insanları koruyan bahadırın devamıdır. Ak ile Kara şamanların mücadelesi de epik / kültürel kahramanlara ilişkin mitolojik konuların vücut bulması olarak düşünülebilmektedir (Nam, 2012, s. 36, 37). Şaman mitlerinde ilkel şamanın Ay ile Güneş'i, büyüsel güçleri, yetenekleri elde ettiği anlatılabilir. Genellikle karakterin bahadır özellikleri kurnazlığından ve sihirselliğinden ayrılmadığı eski zamanlara ait epik gelenekte şaman konulu mitlerin sayısı çoktur. Bunun yanı sıra, yukarıda bahsedilmiş V.Jirmunskiy'in dile getirdiği dünya mitolojilerinde ve epik anlatılarında sık sık rastlanan ve kültürel kahramanlara özgü Yer Altı Dünyasına gitme motifi şamanlar arasında da görülmektedir. Şaman da belli amaçlarına ulaşmak için Tanaa-Herel ya da diğer Türk epik geleneğine ait kahramanlar gibi yer altına serüvenini gerçekleştirip geri dönmektedir. Bu yolculuk sırasında yine de destan kahramanı gibi çeşitli canavarlarla karşılaşabilmektedir.

SONUÇ

Kültürel kahraman dünyanın çoğu halkın mitolojilerine özgü arkaik imajlardan biridir. Kimi zaman söz konusu kahraman yaratıcı (demiurg), demirci ya da güçlü bir bahadır şeklinde antropomorfik olabildiği gibi herhangi bir hayvan biçiminde, yani zoomorfik olarak da karşımıza çıkmaktadır. Zoomorfik biçimlerin daha arkaik bir döneme ait olduğunu söylemek mümkündür. Kültürel kahramanın en önemli özelliklerinden biri insanlara kültürel faydalar olarak adlandırılabilen çeşitli nesnelere veya yetenekleri vermesidir. Aynı zamanda kültürel kahraman insanları canavar ve çeşitli yaratıklar biçiminde gösterilen herhangi kötülükten korumaya çalışırlar. Genelde mitik ve epik metinlerde yer alan canavarlar başka kabilelere ait veya yabancı yerlerden gelenleri sembolize etmektedir. Kültürel kahraman gerçek tanrılardan farklı olmasına rağmen büyüsel gücü vurgulanmaktadır. Aynı zamanda kahramanın komik 'dublör'ü triksterdir. Bunların ikisi arkaik mitolojinin ve ilkel folklorun merkezî karakterleridir.

Araştırma sırasında Tuva mitolojisinde de kültürel kahraman örnekleri tespit edilmiştir. Mitlerde Kezer-Çingis veya bazen Kezer-Çingis Hayırakan olarak geçen kahramanın Dünya'yı yarattığı, ilk sal yaptığı ve "nehri götürdüğü" anlatılmaktadır. İncelenmiş metinlere dayanarak kimi zaman Kezer-Çingis'in yeğeni, kimi zaman ise bağımsız bir karakter Sartakpay veya Sartaktay adlı birinin de kültürel kahramanın timsali olduğu görülmektedir. Sartakpay; Altay, Tuva, Hakas gibi Güney Sibiryaya Türk halkları ile Moğol halklarının dinî-mitolojik sistemlerinde en yaygın karakterlerdendir. İçinde ilahî ile insanî özellikleri barındıran Sartakpay, köprüler inşa eder ve ırmaklarını yönlerini değiştirir. Fakat bazı mitlerde tabiata ve su iyesine gereken saygı göstermediği gerekçesiyle kültürel kahraman Sartakpay başarısızlığa uğramaktadır. Söz konusu epizottan eski Türkler arasında mevcut olan animizm inancının izleri anlaşılmaktadır. Destanlar da mitolojik metinler olarak değerlendirildiğinden Tanaa-Herel adlı Tuva destanının karakteri kültürel kahraman şeklinde ele alınmıştır. Tanaa-Herel yer altına inip

çeşitli kültürel faydaları getirmektedir. Son olarak şaman figürünün de kültürel kahramanın timsali biçiminde değerlendirilmesi uygun görülmüştür. Şaman, iki dünya arasındaki arabulucu vasfını kazanıp kültürel kahramanın imajının yerini almıştır.

Kültürel kahramana ilişkin mitler, tarih öncesi mitik dönemlerde insanların iş ve sosyal alanlarındaki ilk başarılarını kaydeden bir nevi vakayinameler olarak ele alınabilmektedir. Sihirli nesneyi elde eden ya da düşmanları yenen kültürel kahramanların yaptıklarını anlatan metinler, ilkel mitolojik destan niteliğindeki halk masalı ile kahramanlık destanı türleri gelişmesinde önemli rol üstlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Alekseyev, N.A. vd. (2010). *Pamyatniki narodov Sibiri i Dalnego Vostoka. Mifi, legendı, predaniya tuvintsev*. T. 28. Novosibirsk: Nauka.
- Barthold, W. (1964). *Soçineniya. Rabotı po otdelnım problemam istorii Sredney Azii*. T. II. Moskova: Nauka.
- Büyük Rus Ansiklopedisi (2010). *Kulturnıy geroy*. T. 16. Moskova. 321.
- Büyük Rus Ansiklopedisi (2016). *Tuvintsı*. T. 32. Moskova. 474.
- Campbell, J. (2018). *Tısaçelikiy geroy*. Sankt-Petersburg: Piter.
- Dilek, İ. (2021). *Türk mitoloji sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Elektronik Tarihî Terimler Sözlüğü (Slovar istoričeskih terminov) <https://slovar-istoričeskih-terminov.slovaronline.com/9067-%D1%85%D1%83%D0%B1%D0%B8%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D0%BD> [Erişim: 27.11.2023]
- Grebnev, L.V. (1960). *Tuvinskiy geroičeskiy epos*. Moskova: İzdatelstvo vostoçnoy literaturı.
- Herdek, L.K (2005). *Mifologiçeskiye traditsii v tuvinskih geroičeskih skazaniyah. Dissertatsiya na soiskaniye uçyonoy stepeni kandidata filologiçeskih nauk*. Moskova.
- Jirmunskiy, V. (1962). *Narodnyy geroičeskiy epos. Sravnitelno-istoričeskiye oçerki*. Moskova, Leningrad: Gosudarstvennoye izdatelstvo hudojstvennoy literaturı.
- Jung, C.G. (1991). *Arhetip i simvol*. Moskova: Renessans.
- Kalevala. (1985). Moskova: İzobrazitelnoye iskusstvo.
- Kasumova, F. (2012). *Suščnost i funktsii kulturnogo geroya-demiurga v mifologii. Uçyonıye zapiski Tavriçeskogo natsionalnogo universiteta im. V.İ. Vernandskogo*. Tom 25 (64), №3, ç.1. 214-218.
- Katuu (2003). *Baruun Mongolın domog, huuç yaria. Emhetgen bolovsrulj orşil biçsen*. B. Katuu, Ç.Daşzeveg. Ulanbator: Soyömbo printing.
- Kravçenko, A.İ. (2000). *Kulturnıy geroy. Kultura i kulturologiya: Slovar*. Moskova: Akademiçeskiy prospekt.

- Meletinskiy, E.M. (1982). Kulturniy geroy. Entsiklopediya “Mifi narodov mira”. T.2. Moskova: Sovetskaya entsiklopediya. 25-28.
- Meletinskiy, E.M. (2004). *Pervobitniye istoki eposa. Proishojdeniye geroičeskogo eposa: Ranniye formi i arhaiçeskiye pamyatniki*. Moskova: Vostoçnaya literatura.
- Moskovskiy Komsomolets Gazetesi <https://www.mk-tuva.ru/social/2023/01/30/itogi-perepisi-naseleniya-tuvincevtodzhincev-stalo-bolshe.html> [Erişim: 2.12.2023].
- Müller, M. (1863). *Sravnitel'naya mifologiya*. Moskova: Tipografiya Graçyova i K.
- Nadelayev, V.M. vd. (1969). *Drevnetürkskiy slovar*. Leningrad: Nauka.
- Nam, Ye.V. (2012). O nekotoryh istokah řamanskogo mirovozzreniya (kulturniy geroy şaman). *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*, 358, 34-38.
- Oynotkinova N.R., Mindikbekova, V.V., Yuşa, J.M. (2018). *Folklor türkskih narodov Yujnoy Sibiri: epos, mif, ritual. Mif i ritual türkskih narodov Yujnoy Sibiri (altaytsev, hakasov, tuvintsev)*. Çast 2. Astana: Gılım baspası.
- Potantin, G.N. (1883). *Oçerki Severno-Zapadnoy Mongolii*. Vıp. IV. Sankt-Petersburg: Tipografiya V.Kirřbauma.
- Räsänen M. (1969). *Versuch eines etymologischen wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki.
- Rerih, Yu.N. (1999). *Mongoliya. Put zavoyevatelya/Tibet i Tsentralnaya Aziya: Statyi, lekstii, perevodı*. Samara: İzd.dom “Agni”.
- Sadalova, T.M., Pařakova, T.N. (2022). Obraz kulturnogo geroya Sartakpaya v altayskom folklore. *Oriental Studies*. 15(6). 1401-1409.
- Samdan, Z.B. (2002). Poetika tuvinskogo mifa. *Uçyonıye zapiski*. Vıp. 19. 235-246.
- Samdan, Z.B. (2018). Simvolika vremeni i prostranstva v tuvinskoy mifologii. *Mir nauki, kulturi, obrazovaniya*. 6(73). 501-504.
- Thompson, S. (1966). *Motif-index of folk-literature: a classification of narrative elements in folktales, ballads, fables, mediaeval romances, exempla, fabliaux, jest-books and local legends*. 6 vols. Bloomington: Indiana University Press.
- Yıldırım, S. ve Hallaç, A.T. (2022). Altay Tıvaları ve Er Töřtük anlatısının Altay Tıva varyantı: Bay Nazar. *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, 15(37). 1-21.
- Yuşa, J.M. (2005). *Obryadovaya poeziya tuvintsev: struktura i semantika. Aftoreferat na soiskaniye uçenyoy stepeni kandidata filologiçeskih nauk*. Ulan-Ude.

THE CONCEPT OF CULTURAL HERO ACCORDING TO THE EXAMPLE OF MYTHS OF TUVA TURKS

ABSTRACT

In world mythologies and epic narratives, we generally encounter a type called a cultural hero who changes the world through discovery or invention. The cultural hero is required to obtain fire and develop agriculture; song, tradition, law, religion, etc. introducing concepts; making tools for fishing and hunting; Some characteristics are attributed to him, such as teaching people various information and giving them musical instruments. The presence of divine and human characteristics in the hero in question, which is of archaic origin, indicates that the fields of art and religion were not separated in the consciousness of ancient people. In some mythological traditions, the cultural hero is identified with the Creator or the ancestor of totemism. The fact that the cultural hero can be embodied not only in human form but also in the form of animals such as coyotes, wolves, ravens and snakes shows that the character in question is very old. In Greek mythology, Prometheus, Perseus, Theseus; Characters such as Vyanyamöyner and blacksmith Ilmarinen in the Kalevala Epic, Maui in Polynesian culture, Raven in Indians and Amirani in Georgian myths have the characteristics of cultural heroes. Since the cultural hero is a universal image, more than fifteen motifs related to the mentioned hero were found in S. Thompson's catalog called "Motif-Index of Folk-Literature". In the world mythology tradition, the demonic-comic twin of the cultural hero is considered the trikster character.

There are heroes who perform the same functions in the mythology and epics of the Tuvan Turks. Based on the book "Monuments of the Peoples of Siberia and the Russian Far East. Myths, Legends, Traditions of the Tuvans" (2010), on the myths collected by G.N. Potanin (1883), as well as on the epic tradition, the presence of such cultural heroes as Kezer-Chingiz, known among the Turks of Southern Siberia, Sartakpai (Sartaktai)) and the epic hero Tanaa-Kherel. In Tuvan mythical texts, Kezer-Çingis creates the Earth, mountains and rivers, animals and plants. It is said that the hero named Sartakpar built the first bridge and changed the directions of the rivers.

Apart from the examples mentioned, the shaman figure can also be considered as a continuation of the cultural hero. It is possible to say that shaman songs, legends and myths exist side by side with the epic tradition. The shaman throws himself into an adventure, just like the hero of the epic.

In our study, after examining the concept of cultural hero in general within the framework of world tradition, the cultural heroes specific to the Tuvan Turks mentioned above are discussed.

Keywords: Tuva Turks, cultural hero, mythology, Kezer-Çingis, Sartakpay, Tanaa-Herel.